

PROMOCIJA »SLOVENSKE« KULTURNE DEDIŠČINE AVSTRIJSKEGA SPOMENIŠKEGA VARSTVA

Zvezno spomeniško varstvo z vsemi oddelki v avstrijskih zveznih deželah že 25 let promovira kulturno dediščino v skupni evropski iniciativi Dnevi evropske kulturne dediščine (*European Heritage Days*), ki ima vsako leto drugo tematsko težišče s skupnim geslom. Dneve evropske kulturne dediščine pod okriljem Sveta Evrope in Evropske komisije obeležuje že več kot 50 evropskih držav, med njimi tudi Slovenija, ki ob tem organizira tudi Teden kulturne dediščine. V Avstriji se evropska iniciativa imenuje Dan spomenika (*Tag des Denkmals*), ki poteka vsako leto zadnjo nedeljo v septembru. Osnovni namen tega dneva je ozaveščati javnost o vrednotah dediščine in problematiki njenega ohranjanja, pa tudi omogočiti širši javnosti brezplačen obisk spomenikov, ki sicer med letom pogosto niso odprti za javnost. Ob Dnevu spomenika predstavljajo aktualne projekte ohranjanja spomenikov, v središču pozornosti pa so tudi neopazni ali neznani spomeniki in z njimi povezani ljudje. Odkar je Avstrija leta 2009 ratificirala konvencijo o varovanju nesnovne dediščine, Zvezno spomeniško varstvo vključuje v svoj program tudi nesovno kulturno dediščino, med drugim ustno prenesene tradicije, družbene rituale in prakse, poznavanje narave ali tradicionalne rokodelske veščine (glej Unesco).

Vodstvo Zveznega spomeniškega varstva – oddelek za Koroško je konec leta 2012 prevzel absolvent Slovenske gimnazije, umetnostni zgodovinar Gorazd Živkovič. Od takrat je slovenščina kot drugi deželni jezik na prireditvah ob Dnevu spomenika na dvojezičnem območju Koroške enakopravna nemščini, občasno pa predstavljajo tudi spomenike in kraje v Sloveniji. Tako je leta 2013, ko so Dnevi evropske kulturne dediščine potekali pod geslom *Iz kamna? (Aus Stein?)*, oddelek za Koroško organiziral kulturno potovanje v Kamnik. V Kamnu v Podjuni na južnem Koroškem, ki se z ostanki gradu mogočno dviga na skali nad vasjo, so predstavili cerkveni ansambel. Tamkajšnja farna cerkev je znana predvsem po Lihardi Kamenski in šegi, ko vsako leto na prvo nedeljo v februarju v spomin na njeno dobroto do revežev mečejo z ganka bivšega grajskega marofa (pristave) Lihardine *kržeje* ali *štručeje* (posebne kruhke) med množico romarjev. Za koroške Slovence je bila še posebno zanimiva prireditev na nekdanjem gradišču na Turnah v Svatnah pri Šentjakobu v Rožu. V iniciativi Franca Mikla, pokojnega lastnika Miklove domačije, so v več letih iz gozdnate površine dobesedno izkopali dele obzidja, stanovanjskega stolpa in grajsko dvorano. Projekt revitalizacije gradišča je finančno podprlo avstrijsko spomeniško varstvo, znanstveno pa

so ga spremljali arheologi Zavoda za varstvo kulturne dediščine – OE Kranj ter Inštitut za antiko na Univerzi v Gradcu (glej Burg Ras). Gradišče na Turnah z Miklovo domačijo je za koroške Slovence pomemben kraj identifikacije, ker je glavno prizorišče v povesti *Miklova Zala* Jakoba Sketa iz leta 1884, ki se dogaja v času turških vpadov. Dramatizacija dela je bila na južnem Koroškem do konca 70. let 20. stoletja najbolj igrana gledališka predstava. Koroški Slovenci so jo množično obiskovali, saj je igra o ljubezni, izdajstvu in zvestobi postala prispodoba za zatiranje Slovencev, hkrati pa je izražala njihovo upanje na osvoboditev iz razmer, ki so ogrožale njihov obstoj (prim. Sticker 2016).

Leta 2016, ko so spomeniška varstva opozarjala na zgodovino mobilnosti človeštva, so Dnevi evropske kulturne dediščine potekali pod geslom »Skupaj na poti«. V tem sklopu je oddelek za Koroško predstavil tudi nekdanjo pokopališko kapelo v občini Šentjakob v Rožu. Kapela stoji ob vznožju Karavank sredi gozda, zgradili pa so jo leta 1903 za smrtno ponesrečene delavce karavanskega železniškega predora med Področico in Jesenicami. Delavci so prihajali z vseh koncev in krajev in so bili različnih veroizpovedi, zato jih po takratnih predpisih niso smeli pokopavati na pokopališčih ob krščanskih cerkvah. Medtem ko je pokopališče okoli kapele popolnoma zarastel gozd, je bila kapela leta 1919 v bojih za mejo med Avstrijo in državo SHS močno poškodovana. Čeprav ji od takrat manjka streha, se ni povsem porušila, ker je zgrajena iz lehnjaka. Zato se je Zvezno spomeniško varstvo skupaj z lastnikom kapele odločilo, da pri konservaciji ohrani videz razvaline kot opomnik proti vojni. Pri prireditvi ob Dnevu spomenika je krajevno Slovensko prosvetno društvo Rož oblikovalo kulturni spored s pesmijo in performansom v spomin na ponesrečence.

Pri izbiri »neopaznih ali neznanih spomenikov« vodja Zveznega spomeniškega varstva na oddelku za Koroško Gorazd Živkovič ob Dnevu spomenika vedno znova postavlja v središče kulturne spomenike in teme, ki zadevajo t. i. skupni slovenski kulturni prostor. Čezmejni kulturnozgodovinski pohod med Avstrijo in Slovenijo so leta 2018 organizirali v nekdanji občini Koprivna/Koprein, katere avstrijski del danes pripada občini Železna Kapla-Bela. Pohod je vodil Zdravko Haderlap, domačin z Vinklove domačije v Lepeni, brat znane pesnice in pisateljice Maje Haderlap. Predstavil je zapuščene gorske višinske kmetije, pri čemer je osvetlil usode družin in osebnosti, ki so politično, gospodarsko in kulturno zaznamovale regijo. Ob Dnevu spomenika so dogodki že večkrat potekali tudi na Peršmanovi domačiji v

* Uši Sereinig, mag. filozofije, strokovna sodelavka Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, Celovec, Avstrija; u.sereinig@ethno.at.

Nekdanja pokopališka kapela kot opomnik proti vojni v Področci (foto: Lojzej Sticker, september 2016).

Koprivni, ki so jo nacisti zažgali malo pred koncem druge svetovne vojne in pri tem pomorili skoraj vse člane dveh družin – tako pri omenjenem vodenem pohodu (2018) in leta 2015, ko so Dnevi evropske kulturne dediščine v Avstriji potekali pod geslom Ogenj in plamen (*Feuer und Flamme*). V letu 2022 je bila skupna evropska tema trajnostna kulturna dediščina, kar je vključevalo predvsem trajnostno gradnjo in tradicionalno rokodelstvo. Ob tej priložnosti je Zvezno spomeniško varstvo Avstrije opozorilo na svojo osrednjo nalogo: »Pri ohranjanju in varovanju spomenikov gre že od nekdaj za trajnost: trajno ohranjanje in vzdrževanje pomembnih obstoječih stavb z uporabo tradicionalnih, naravnih in s tem trajnostnih gradbenih materialov je osrednja naloga Zveznega spomeniškega varstva« (glej Tag des Denkmals 2022, prevod iz nemščine). Odličen primer trajnostne gradnje predstavljajo kozolci, ki jih lahko zasledimo že od poznega srednjega veka naprej in dajejo značilen pečat prav pokrajini Slovenije, a tudi sosednjim alpskim regijam. Ko se je avtorica razstave Kraljevi kozolci Alenka Stražišar Lamovšek iz Dolenjskega muzeja pozanimala za

možnost postavitve razstave na Koroškem, je Gorazd Živkovič predlagal, da razstavo vključi v program ob Dnevu spomenika. Fotografsko razstavo so pripravili ob stoletnici rojstva slovenskega arhitekta, univerzitetnega profesorja in industrijskega oblikovalca Nika Kralja (1920–2013). Poleg svojega poklica je bil Niko Kralj tudi strasten fotograf. Kot arhitekta ga je ga je zanimala izrazita slovenska stavbna dediščina – kozolci, saj so tesarji na Slovenskem razvili več oblik in tipov, tudi prave mojstrovine, ki jih drugod po svetu ne najdemo. Kraljevo obsežno dokumentarno gradivo obsega raznolike oblike kozolcev, v svojo kamero pa je v 70. letih 20. stoletja ujel še zadnje motive »polnih« kozolcev, ko so v njih še sušili seno, žito, koruzo, fižol ipd. Alenka Stražišar Lamovšek, Gorazd Živkovič in sodelavke ter sodelavci Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik smo se v skupnem projektu odločili, da razstavo z dodatnimi informacijami pokažemo na Zilji, kjer najdemo največ ohranjenih kozolcev na Koroškem. Ohranili so se predvsem toplarji, v ziljskem narečju imenovani *bliči stuog* (veliki stog), ker imajo streho in kmetje danes v njih shranjujejo sodobne

Petrov kozolec v Zahomcu s petmetrsko skakalnico za najmlajše skakalce dvojezičnega Športnega društva Zahomc (foto: Stephan Neuhäuser, avgust 2022).

poljedelske stroje ali pokriti prostor uporabljajo za skladiščenje lesa, desk, sekancev ipd. Zanimiva je ziljska narečna oznaka za kozolce s podaljšano streho na eni strani, za tako imenovane kozolce na kozla ali psa. Najdemo jih predvsem na območju stare občine Brdo pri Šmohorju, torej na skrajni zahodni meji dvojezičnega območja Zilje, kjer jih starejši prebivalci imenujejo *krajnšči stuag* (kranjski stog), nemško govoreči pa, nekateri tudi bolj zaničljivo, *die windische Kesen*, torej vindiški kozolec (Rauter 2023). Na nemškem območju Zilje v okolici Kötschach-Mauthna (Koče-Muta) pa je poleg izraza *windische Kesen* znana celo oznaka *Krainkerkesen* (glej Kesen im Gailtal). Za odprtje razstave 25. septembra 2022 ob Dnevu spomenika smo oblikovali dodatni pano, na katerem smo grafično prikazali terensko pot Nika Kralja, ki jo je ta opravil ob reki Zilji. Ugotovili smo, da na lokacijah, kjer je Kralj fotografiral objekte, stoji le še en kozolec, ki se je ohranil ob stanovanjski hiši v St. Lorenzu v Lesni dolini. Da bi opozorili domače prebivalce na bogastvo te posebne stavbne kulturne dediščine, smo s fotografom prepotovali Spodnjo Ziljo oz. njeno dvojezično ob-

močje od Straje vasi (Hohenthurn) na vzhodu do Šmohorja (Hermagor) na zahodu in za razstavo pripravili fotografije različnih kozolcev ter predstavili njihovo sodobno rabo. Prav tako smo poskrbeli za prevod besedil panojev v nemški jezik in koroški publiko predstavili tudi življenje in uspešno delo Nika Kralja, ki je kot industrijski oblikovalec v povojni Jugoslaviji napravil izredno kariero, saj njegove stole Rex uvrščajo med svetovno pomembne dosežke s področja industrijskega oblikovanja lesa. Previde in informacije o Niku Kralju smo izdali v knjižici *Kraljevi kozolci/Niko Kraljs Harpfen* (Jordan, Celovec 2022). Še posebej nas je veselilo, da je razstavo v gostišču Alte Post/Stara pošta na Ziljski Bistrici odprla hči Nika Kralja Veronika Kralj Igljč. Trajnostno kulturno dediščino smo istega dne skupaj s Slovenskim prosvetnim društvom Drabosnjak predstavili tudi v Etnološkem muzeju Kostanje, ki leži nad Vrbo na skrajni severni meji nekdanjega slovenskega naselitvenega območja. V muzeju je na ogled okoli 500 predmetov, ki so materialne priče podeželskega vsakdanjega življenja brez elektrike v prvi polovici 20. stoletja. Narejeni so iz trajnostnih

materialov – lesa, železa, usnja, gline, platna ipd. Povečani so jih izdelovali vaški rokodelci ali pa kar spretni člani kmečke družine sami. Kmečko in rokodelsko delo je predstavil predsednik društva Drabosnjak Ernst Dragaschnig, specifično žensko delo na kmetih pa sodelavka Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik. Vodenemu ogledu muzeja je sledilo še odprtje skupinske razstave treh avtorjev Umetnine iz lesa. Etnološka zbirka je dobila domovanje v obnovljenem župnijskem gospodarskem poslopju v Zgornji vasi pri Kostanjah, ki nosi ime Drabosnjakov dom v spomin na bukovnika Andreja Šusterja – Drabosnjaka (1768–1825), ki se je rodil v bližnjem kraju. Slovensko ime stavbe in slovensko-nemške informacije v muzeju pričajo o danes žal že skoraj zamrli slovenski govoric tega področja. Pred kratkim je Slovensko prosvetno društvo Drabosnjak v stavbi odprlo tudi spominsko sobo, posvečeno Drabosnjaku ter pesniku in pisatelju Andreju Kokotu (1936–2012), ki se je rodil prav v Zgornji vasi.

Letošnje leto (2023) je bilo posvečeno skupni evropski temi Živa dediščina (*Living Heritage*), ki so jo v Avstriji prevedli z *Denkmal [er:sie:wir] leben* (Doživi, doživite, doživimo spomenik). Pri tem so se sodelujoče države osredotočale predvsem na nesnovno kulturno dediščino. Prizorišče dogajanja ob Dnevu spomenika 2023 na južnem Koroškem je bilo med drugim v nekdanji prodajalni nekaj metrov stran od italijanske državne meje na Vratih. Danes je v stari trgovini urejen muzej, v katerem lahko doživite, kako se je nekdaj nakupovalo (glej Greißler Museum). V njej deluje tudi krojaštvo Diane Erat, ki se je zapisala šivanju in restavriranju znamenite ziljske noše in njenih številnih delov. Leta 2018 je bila noša skupaj z ziljskim žegnom kot prvi dvojezični element vpisana v nacionalni register nesnovne kulturne dediščine avstrijske Unescove komisije.¹ Prav tako blizu meje, neposredno ob cesti na Ljubelj, je potekala prireditvev O spominjanju in življenju v hiši Brodi 1. Hiša družine Kohlenprath s konca 19. stoletja je danes umetniško in kulturno prizorišče projekta Interference (glej Interference), v katerem potomki obdelujeta družinsko zgodovino in bridko zgodovino tega kraja (nasilno ponemčevanje, čas nacizma). Na dolgo zamočeno Koncentracijsko taborišče Ljubelj sever (podružnica Mauthausna) v Brodeh 1 npr. spominjajo deske barak, s katerimi so naredili strop drvarnice. Direktor Mohorjeve družbe Karl Hren pa je vabil v center Celovca na ogled hiše, kjer danes delujejo knjigarna, založba, ljudska šola z varstvom in prireditveni center. Prav tako so v Mohorjevi hiši na Vetrinjskem obmestju shranjene obsežne zbirke del umetnikov Valentina Omana in Gustava Januša ter hišna

zbirka sodobne slovenske umetnosti. Mohorjeva družba je bila ustanovljena leta 1851 na pobudo škofa Antona Martina Slomška in je najstarejša slovenska založba. Do prve svetovne vojne je imela več kot 90.000 članov, knjige pa je razpečavala po vsem slovenskem ozemlju, tako da je Prežihov Voranc o njej zapisal, »da je Mohorjeva družba naučila naš narod brati, ga kulturno oblikovala in osveščala« (glej Mohorjeva).

V zadnjem desetletju je Zvezno spomeniško varstvo – oddelek za Koroško pod vodstvom Gorazda Živkoviča ob Dnevih spomenika torej vedno znova predstavljalo znane in manj znane spomenike, ki so pomembni za slovensko kulturno zgodovino.

Literatura in viri

BURG RAS: Burg Ras: Burgstall »Die Turne« – Gradišče na Turnah; spletna stran Univerze v Gradcu; <https://antike.uni-graz.at/de/forschen/projekte/laufende-projekte/ausgrabungen-des-instituts-nach-regionen/burg-ras>, 6. 9. 2023.

GREIBLER MUSEUM: Greißler Museum Thörl-Maglern; <https://greisslermuseum-thoerl.jimdofree.com>, 7. 9. 2023.

INTERFERENCE: Kulturno društvo Interferenzen; <https://www.interferenzen.at>, 7. 9. 2023.

JORDAN, Florian: Kraljevi kozolci / Niko Kraljs Harpfen. Niko Kralj – Leben und Wirken / Niko Kralj – Življenje in delo. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v sodelovanju z Zveznim spomeniškim varstvom – oddelek za Koroško, 2022.

KESEN IM GAILTAL: Kesen im Gailtal – Trockengerüste für Heu in Kärnten; <https://nms-koetschach.ksn.at/PROJEKT/Kesen/formen.htm>, 7. 9. 2023.

MOHORJEVA: Akcija podarimo knjige 2022; https://www.mohorjeva.com/bralci-termini_leser-termini/5063, 11. 9. 2023.

RAUTER, Eduard, telefonski pogovor, Mele pri Brdu/Mellach, 7. 9. 2023.

STICKER, Tonej: Kot, Katoliško slovensko izobraževalno društvo. V: Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl (ur.), *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2016, 683.

STRAŽIŠAR LAMOVŠEK, Alenka: Kraljevi kozolci. Dokumentarno gradivo terenskega dela Nika Kralja: 1970–1980. Dolenski muzej Novo mesto, 2022 (razstavno besedilo).

TAG DES DENKMALS 2022: Tag des Denkmals 2022; <https://www.bda.gv.at/themen/tag-des-denkmals/tag-des-denkmals-2022.html>, 6. 9. 2023.

UNESCO: Unesco – Immaterielles kulturelles Erbe; spletna stran Unesca; <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturelles-erbe>, 7. 9. 2023.

¹ Točna oznaka: »Untergailtaler Kirchtagsbräuche und Untergailtaler Tracht/Ziljski žegen in ziljska noša« (<https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturelles-erbe/oesterreichisches-verzeichnis/detail/article/untergailtaler-kirchtagsbraeuche-und-untergailtaler-tracht-ziljski-zegen-in-ziljska-nosa>).

